

ними в законі засобами від підозри чи пред'явленого обвинувачення (так званий індивідуальний захист) і заборона перекладати на нього обов'язок доведення своєї невинуватості у вчиненні злочину.

Відповідно до ст. 21 КПК України на особу, яка провадить дізнання, на слідчого, прокурора, суд і суддю покладено обов'язок забезпечення можливості підозрюваному, обвинуваченому чи підсудному захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого обвинувачення та забезпечення охорони їх особистих і майнових прав (службовий захист). У статті йдеться про систему гарантій, які закріплені в законі і спрямовані на те, щоб підозрюваний та обвинувачений могли реалізувати надане їм право і таким чином відстоювати свої законні інтереси в ході кримінального судочинства. Такі гарантії можна розглядати як у широкому, так і у вузькому плані. На наш погляд, найголовнішою гарантією цього права є дотримання суб'єктами, що ведуть кримінальний процес, усіх принципів і правил; адже відповідно до принципу презумпції невинуватості саме на них покладено обов'язок доводити вину обвинуваченого.

Розкриваючи зміст даної гарантії слід зазначити, що точне виконання слідчим, (особою, яка провадить дізнання, прокурором, суддею) обов'язків із роз'яснення прав особам, які беруть участь у кримінальному процесі, у кожній стадії та при виконанні конкретних слідчих чи інших процесуальних дій найефективніше забезпечить реалізацію вказаного принципу. При цьому вказані суб'єкти повинні не тільки роз'яснити права (наприклад, право мати захисника чи знати, в чому особа підозрюється або обвинувачується), зазначивши про це у відповідних процесуальних документах (у постанові про притягнення як обвинуваченого, у протоколах певних слідчих дій, що проводяться за їх участю тощо), а й створити відповідні можливості для їх здійснення (обрати оптимальний час, створити відповідні до певної ситуації умови, надати необхідну допомогу для реалізації права), роз'яснити сутність кожного права.

Згідно з п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р. кожна особа, заарештована або затримана на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину, має право постати перед суддею і бути вислуханою з питань, пов'язаних про тримання під вартою. Таким чином, право підозрюваного, обвинуваченого на захист порушується, якщо норми міжнародних документів його не буде роз'яснено. Тому органи дізнання й досудового слідства повинні це право роз'яснювати підозрюваним під час їх затримання [5]. З огляду на сказане, ст. 43-1 КПК України потребує внесення змін у плані розширення переліку прав підозрюваного з урахуванням вимог міжнародних норм.

Важливого значення набуває питання щодо моменту роз'яснення прав обвинуваченому. Зі змісту ч. 1 ст. 142 КПК, де сказано, що при пред'явленні обвинувачення слідчий зобов'язаний роз'яснити обвинуваченому, що він під час провадження досудового слідства має певні права, не зрозуміло, коли слідчий повинен роз'яснити права обвинуваченому — до пред'явлення обвинувачення чи після. На наш погляд, це питання має важливе як теоретичне, так і практичне значення, а відсутність чіткого регулювання цього питання веде до порушення права обвинуваченого на захист. Відповідно до слідчої практики, обвинуваченого знайомлять з його правами після оголошення постанови про притягнення особи як обвинуваченого, фактично вже порушивши його права, оскільки до пред'явлення обвинувачення, відповідно до ст. 21 КПК України, слідчий знайомить обвинуваченого тільки з правом мати захисника. Але ж, пред'явивши обвинувачення і не роз'яснивши інших прав, ми обмежуємо можливість обвинуваченого заявити клопотання, відводити слідчого, подавати скаргу на його дії та рішення, надавати докази невинуватості. Адже пред'явлення обвинувачення — це серйозний процесуальний акт, яким ми ставимо особу у відповідний статус, що тягне за собою негативні наслідки. З цього приводу доцільно нагадати думку А. Ф. Коні, який писав: “Кримінальне переслідування —

дуже серйозна річ, щоб не викликати самої ретельної обдуманості. Ні подальше виправдання судом, ні навіть закриття справи до віддання до суду дуже часто не можуть загладити матеріальну та моральну шкоду, спричинену людині поспішним і необ'єктивним притягненням її до кримінальної справи" [6,401].

Відповідно до ст. 43 КПК України, особа визнається обвинуваченою з моменту винесення постанови про притягнення як обвинуваченого, а отже, вже наділена відповідними правами та обов'язками, хоча ще про свій процесуальний статус не знає. Кримінально-процесуальні правовідносини між обвинуваченою особою і слідчим, на наш погляд, можуть настати тільки з моменту роз'яснення цій особі її прав та обов'язків, і тільки після цього до неї можуть бути застосовані заходи процесуального примусу (наприклад, привід). Відповідно до чинного кримінально-процесуального законодавства, піддати приводу обвинуваченого можна і до роз'яснення йому його прав і обов'язків та пред'явлення обвинувачення, що, як ми думаємо, не тільки суперечить вимозі законності, але й суттєво порушує право обвинуваченого на захист.

На наш погляд, ці прогалини повинні вже сьогодні бути усунуті; ст. 142 КПК України потребує внесення змін, і не тільки щодо моменту роз'яснення прав обвинуваченому, але й щодо їх обсягу, оскільки ст. 43 КПК України містить обмежений перелік його прав, що також негативно впливає на реалізацію принципу забезпечення права на захист. Вважаємо, що про роз'яснення прав обвинуваченому слід взагалі складати окремий протокол (а не зазначати про це в постанові), де перелік його прав повинен бути значно розширеним.

Не менш значущим для забезпечення права на захист є винесення суб'єктами процесуальних рішень при наявності вказаних у законі підстав з мотивуванням при необхідності ознайомлення підозрюваного, обвинуваченого з винесеними рішеннями, роз'яснення сутності прийнятого рішення та надання можливості їх оспорювання. На жаль, на практиці підозрюваний чи обвинувачений знайомляться з постановою про призначення експертизи після закінчення розслідування, а подані ними клопотання не розглядаються взагалі або розглядаються з порушенням строків, що аж ніяк не відповідає вимогам закону щодо обов'язку слідчого розглянути клопотання в строк три доби і задовольнити його, якщо обставини, про встановлення яких клопоче обвинувачений, мають значення для справи.

Говорячи про дотримання всіх принципів і правил суб'єктами, які ведуть кримінальний процес, слід зазначити і про інші їх обов'язки, а саме вживання заходів для всебічного, повного й об'єктивного встановлення тих обставин, що виправдовують обвинуваченого або пом'якшують його відповідальність (ст. 22 КПК); встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину (ст. 23 КПК); заявлення самовідводу у разі виникнення обставин, які виключають можливість участі даного суб'єкту у веденні кримінальної справи (ст. ст. 54-60 КПК); з'ясування можливості щодо виділення кримінальної справи в окреме провадження щодо неповнолітнього (ст. 439 КПК).

До важливих факторів забезпечення права на захист належить закріплена в законі діяльність захисника як суб'єкта кримінального процесу, основною функцією якого є здійснення захисту прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного (професійний захист). Участь захисника, особливо професійного адвоката, є важливою гарантією об'єктивного розгляду справи та запобігання притягненню до кримінальної відповідальності невинуватих осіб.

Захисник може з'явитися у певній кримінальній справі за запрошенням як самого підозрюваного, (обвинуваченого чи підсудного), так і інших осіб (близьких родичів, членів сім'ї тощо), якщо він дасть згоду на участь запрошеного ними захисника. В окремих випадках участь захисника забезпечується обов'язково, у зв'язку з чим захисник запрошується відповідними особами, а також шляхом його призначення слідчим чи особою, яка провадить дізнання, (зокрема і за рахунок держави).

– сповістити, (і причому негайно), про затримання одного з родичів, а в разі затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним службових обов'язків — розвідувальний орган (ст. 106 КПК);

– сповістити про арешт дружину чи іншого родича та за місцем роботи (ст. 161 КПК);

– вжити заходів щодо про піклування неповнолітніх дітей у разі арешту (ст. ст. 159, 346 КПК);

– вжити заходів щодо охорони майна ув'язненого чи засудженого (ст. ст. 160, 346 КПК);

– забезпечити принцип щодо поваги до гідності особи, невтручання в її особисте й сімейне життя, а саме — не розголошувати без необхідності обставин особистого життя, які стали відомі при проведенні слідчих дій чи в ході судового розгляду (ст. ст. 20, 185 КПК); не проводити насильницькі, незаконні заходи, погрози та інші дії, які принижують гідність особи, що бере участь у них і які не є небезпечними для їх здоров'я (ст. ст. 22, 194 КПК);

– забезпечити право родичів на побачення з заарештованим (ст. 162 КПК);

– забезпечити заходи безпеки (ст. 52-1 КПК).

Таким чином, змістом принципу кримінального процесу забезпечення права на захист є система процесуальних гарантій, які закріплені в законі і направлені на те, щоб підозрюваний, обвинувачений, підсудний могли реалізувати надане їм право і таким чином відстоювати свої законні інтереси в ході кримінального судочинства.

Ці гарантії включають в себе:

– закріплені в законі норми щодо прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, за допомогою яких вони можуть самостійно здійснити своє право на захист (індивідуальний захист);

– закріплені в законі норми щодо права користуватися правовою допомогою захисника у кримінальному процесі, зокрема і безплатно (професійний захист);

– закріплені в законі обов'язки суб'єктів, які ведуть кримінальний процес, що сприяють реалізації права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист (службовий захист);

– закріплені в законі принципи кримінального процесу, недотримання яких порушує право на захист і обов'язково тягне скасування процесуальних рішень;

– встановлений в законі процесуальний порядок здійснення провадження у кримінальній справі, за допомогою якого досягається реалізація завдань кримінального судочинства.

Література

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. Т. Маляренко, В. Г. Гончаренка. — К.: Форум, 2003.

2. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу / М. М. Михеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубинський; Відп. ред. В. П. Бойко, В. Г. Гончаренко. — 2-ге вид. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — С. 8.

3. Європейська конвенція з прав людини (1950 р.) // Права людини і професійні стандарти для юристів: Документи міжнародних організацій. — Амстердам-Київ, 1996.

4. Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування // Постанова Пленуму ВСУ від 25 березня 1988 року № 3.

5. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві // Постанова Пленуму ВСУ від 24 жовтня 2003 року № 8.

6. Кони А. Ф. Воспоминания // Кони А. Ф. Избранные произведения: В 8 томах. — М., 1959. — Т. 2. — 401 с.

